

„Szabó Károly nagy vállalatának méltó örököse” Hellebrant Árpád (1855-1925)*

A külföldi könyvtártudomány egyik etalonjaként elismert kútfője, az *Encyclopedia of library and information science* értékelése szerint¹ Magyarországon a bibliográfiai munka megindulását egyrészt a folyamatos háborúságok a források, gyűjtemények elpusztításával gátolták, másrészt pedig a zavaros, a törökökkel vívott háborúktól terhes idők a tudományok fejlődését egészében hátráltatták. Így nem csupán saját védekezésünk a történelmileg alkalmatlan időkre való hivatkozás (a szerencsésebb csillagzatú országok már a XVI. században hozzáláthattak nemzeti kiadványtermésük feldolgozásának), hanem ez tükröződik vonatkozó témában a külföldi megítélésünkben is. A hazai bibliográfiák története – néhány korai kísérlettől eltekintve – csak a XVIII. század elejéig vezethető vissza; Czvittinger Dávid (1676?-1743), Bod Péter (1712-1769) és Horányi Elek (1736-1809) jelentik *historia litteraria* jellegű feldolgozásaikkal a kezdetet, a későbbi könyvészek összeállítása során sokszor fellapozott kútfő pedig Sándor István (1750-1815) *Magyar könyvesháza*.

A magyar nemzeti bibliográfiai számbavétel történetére visszatekintve azonban – és több jeles, de sajnálatosan csak kéziratban fennmaradt könyvészet összeállítóját időben átugorva – ki kell emelni a két történész, Kovachich Márton György (1744-1821) és fia, Kovachich József Miklós (1798-1878) által megfogalmazott és Pesten 1814-ben – tehát jóval az RMK megjelenése előtt – közzétett meghatározó fontosságú elgondolását, a *Planum egy tökéletes Magyar Bibliográfia és Szókönyv iránt* című tervzetet. Művükben a magyar tudományosság kibontakoztatásának két alapvető pillérét határozzák meg: a források feltérképezése és feldolgozása, legalábbis bibliográfiai szinten egységes – ma már azt is mondhatnánk, virtuális – korpuszba rendezése biztosítja az alapját a nemzeti kultúra megismerhetőségének, az alapos és módszeres, a pozitivista (történet)tudományi metodológiát követő feltárásnak, és ezzel együtt egy teljes magyar szótár kiadásának.

A XIX. század utolsó évtizedeire érett meg a helyzet a „rendszeresnek”, módszeresnek és modernnek mondható könyvészeti feltáró munka megteremtésére Szabó Károly (1824-1890) *Régi Magyar Könyvtárának* megindulásával; az azóta eltelt korszakok nagyjai pedig, mondhatni, mindannyian Szabó Károly „köpönyege alól” bújtak ki. Egyikük Hellebrant Árpád² (1855-1925), aki mestere halála után az RMK III. kötetének kiegészí-

* Az MKE Bibliográfiai Szekció 2015. szeptember 18-ai Szabó Károly emlékülésén elhangzott előadás szerkesztett szövege.

tője és sajtó alá rendezője, és akiről a címben idézett méltatás a *Magyar Könyvszemle* 1896-os évfolyamában, a könyvészet ismertetésében olvasható³.

Hellebrant Árpád 1855. november 18-án született Pesten. A középiskolát a pesti királyi katolikus főgimnáziumban végezte, az 1874/75-ös tanévtől pedig klasszika-filológia szakos tanulmányokat folytatott a pesti tudományegyetemen; görög-latin szakos tanári oklevelét 1878. december 7-én szerezte meg. Az Akadémia könyvtárával apja révén került kapcsolatba, akit 1867. július 27-én nevezett ki az elnök könyvtári szolgálóvá⁴, így fia már ifjúkorától kezdődően ismerte az intézményt, szívesen időzött a bibliotékában és – Fráter Jánosné (1923-1994) értékelését elfogadva – „*ez minden valószínűség szerint olyan mély benyomást tett rá, hogy egész életét a könyvtárosi hivatásnak szentelte*”. 1876-tól gyakornokként, majd könyvtárügyi, al-, illetve főkönyvtárnok beosztásban teljesített szolgálatot a bibliotékában; 1923-tól 1925. február 22-éig, nyugdíjazásáig⁵ már az Országos Magyar Gyűjteményegyetem kötelékében⁶. 1925. december 4-én 70 esztendőskorában halt meg. (Gyakorló könyvtárnoki tevékenységének tükré az 1877-től a *Magyar Könyvszemle*ben közölt beszámolók sora.)

Az Akadémiai Könyvtárban eltöltött időszak tevékenysége során a kitűnő, inkább szaktudós, mint könyvtárosok – Heller Ágost (1843-1902), Fröhlich Róbert (1844-1894) és Szily Kálmán (1838-1924) – után és mellett Hellebrant Árpád képviselte a hivatásos és elhivatott könyvtárosságot, a modern szakmaiságot – ahogyan jó barátja, Badics Ferenc (1854-1939) egyik levelében fogalmaz – „*az akadémia üregeiben szerénykedő buzgó könyvmoly*”-ként⁷.

Érdemei és negyven esztendőn keresztül végzett lankadatlan és szakszerű munkájának elismeréseként az Akadémia elnöke Jankovich Béla (1865-1939) kultuszminiszterhez írott, 1915. október 15-én kelt levelében kérvényezte számára a királyi tanácsosi cím adományozását: [Hellebrant] „*ki nemcsak mint a Magyar Tudományos Akadémia egyik legrégebbi tisztviselője, hanem úgyis mint a tudományos bibliographia egyik legkiválóbb művelője teljes elismerésre méltó érdemeket szerzett magának*”⁸.

A megtisztelő címet Hellebrant végül 1917-ben nyerte el⁹, és tulajdonképpen ezzel a kitüntetéssel tört meg a hivatalos grémiumok, tudományos szervek részéről a jég, addig csak a szakmai körök felől jelentkező újabb felkérések, megbízások voltak elismertségének jelei. A mellőzésnek Hellebrant első, Gyulai Arankával kötött és csupán 1886 és 1896 között fennállt házassága¹⁰, illetve annak sikertelensége volt az oka. Felesége az „irodalmi Deák-párt vezérének”, Gyulai Pál (1826-1906) akadémikusnak gyermeke volt; Hellebrant a hitves lelki labilitása miatt 1895-re teljesen elhidegült tőle, így a frigyét 1896-ban felbontották. A „zord atya” mindenért vejét tette felelőssé, ezért lehetetlenítette el további előmenetelét, jó időre le kellett mondania az igazi szakmai karrieréről, még a tudományos egyesületek életéből is vissza kellett vonulnia. A kolléga, Trócsányi Zoltán (1886-1971) visszaemlékezése szerint társasága „*a Józsefvárosi dalárda tagjain kívül néhány könyvmolyból állott, akik nem olvasták, csak gyűjtötték a könyveket*”¹¹. Más forrás szerint a Budapesti Férfidalegyletnek volt tagja és egy időben elnöke is¹².

Természetesen nyilvános szakmai, tudományos életében később ismét aktívabb időszak következett, de az 1900 körüli esztendők megtorpanása mindvégig érezte hatását a pályáján. Azonban munkahelyi kötődéséből következően magától értetődően mindvégig részt vett az Akadémia Irodalomtörténeti és Történelmi Bizottságának könyvészeti tevékenységében¹³, 1915-től pedig az akkor megszervezett Szent István Akadémia

munkájába is bekapcsolódott.¹⁴ (A szervezet a Szent István Társulathoz kötődött, célja „a tudományt és irodalmat katolikus szellemben művelni” előadások keretében és szakmai kiadványok közrebocsátásával.¹⁵)

Hellebrant Árpád munkásságát az irodalomtörténészek és a történettudósok is számon tartják, több, az Akadémiai Könyvtár állományában található irodalmi levelezést és a régi magyar irodalom értékes kútfőit ismertette meg a szakfolyóiratainkban – a *Magyar Történelmi Tárbán*, az *Akadémiai Értesítőben*, az *Egyetemes Philológiai Közlönyben* és a *Magyar Könyvszemlében* vagy akár önálló kiadványban. Példaként érdemes Kriza János (1811-1875) vagy Toldy Ferenc (1805-1875) levelezésének közreadását¹⁶ megemlíteni, valamint a könyvtárosok mellett a művelődéstörténet kutatói számára úgyszintén érdekes adalékokkal szolgáló és az Akadémia egyik kolligátumában fennmaradt XVIII. századi debreceni könyvárjegyzékről tudósító forrásközlését¹⁷.

Mindazonáltal publikációi között nem csupán a fellelt kútfők ismertetésére szorítkozott, hanem önálló dolgozatokat is készített: 1885-ben Gorove-jutalmat kapott az Akadémiától *A hazai iskolák története és a külföldi iskolázás a XVII. században* című és *Historia magistra vitae* jellegével leadott pályamunkájáért.¹⁸ (A jutalmat Gorove László (1780-1839) levelező tag Károly és Lajos öccse nevében alapította 1839. február 18-án abból a célból, hogy négy-négy évente „erkölcs-javító”, vagyis humán, illetve természettudományi dolgozatok szerzői 200 pengővel honoráltassanak.¹⁹)

A könyvtárőr-tudós Hellebrant Árpád munkamódszerében a könyvtárosság, a könyvtártudomány elméleti művelése és a szaktudományi kutatás összekapcsolódott, számos tanulmánya, forrásközlése az általa elvégzett bibliográfiai anyaggyűjtések során fellelt kultúrtörténeti ritkaságok közrebocsátása az illető szakmai közönség számára. Pályájában tehát – ahogyan Szabó Károly életútjában is – a tudós könyvtárostól a könyvtáros tudós felé való elmozdulás figyelhető meg. A könyvtártudomány históriájából ismert, hogy a XVIII. század végéig tevékenykedett régi könyvtárnokok valamely bölcséleti ág tudós művelői voltak, akik leginkább mellékállásban álltak egy-egy gyűjtemény élén vagy akár valamely érdemük elismeréseként sine cura hivatalt viseltek – néhányuk hozzáállását jól illusztrálja Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781) híres-hírhedt mondása: „*Használni a könyvtárat és nem használtatni általa*”²⁰. Velük ellentétben hivatásunk modern művelőit éppen könyvtári, szakspecifikus búvárlataik segítették hozzá tudományos munkásságuk végzéséhez. Szabó Károly „*végigszekereste a Monarchiát*”, és így gyűjtött kútfőket az RMK mellett ma is jegyzett történeti témájú dolgozataihoz, publikációihoz is. Épp így Hellebrant Árpád hazai és hosszabb külföldi utazásainak hozadékai úgyszintén bekerültek azokba a retrospektív bibliográfiai korpuszokba, amelyeknek összeállítója mind a mai napig tartó ismertségét köszönheti.

De nem szabad megfeledkeznünk Hellebrant gyakorlati könyvtárnoki tevékenységéről sem, hiszen nevéhez fűződik az Akadémia bibliotékájának 1877-ben megkezdett és hosszú éveken át, egészen 1917-ig tartó rendezése²¹, illetve a kortársai körében elismert és nagyra becsült könyv- és könyvtárszakértői működéséről szintén számos bizonyíték olvasható a vonatkozó szakirodalomban.

Első és az Akadémiai Könyvtárban mind a mai napig sokszor forgatott műve, *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában levő ősnymtatványoknak jegyzéke* 1886-ban jelent meg²². Az anyaggyűjtés, illetve a bibliotéka állományának feldolgozása 1878-ban kezdődött a

gyűjtemény teljes rendezésével párhuzamosan; a *Magyar Könyvszemle* már 1879-ben részleteket ígért a kötetből²³, az első közlemények azonban csak 1880-ban láttak napvilágot a periodikum hasábjain²⁴. Hellebrant saját működését a *Könyvszemle*ben olvasható adatközlés bevezetőjében a könyvtártudomány korabeli – jellegében inkább Michael Denis (1729-1800) „Bücherkunde”-jához, a könyvtudományhoz, mint Martin Schrettinger (1772-1851) gyakorlatibb könyvtártudományi felfogásához, a magyarra könyvtártanként átültetett „Bibliothekswissenschaft”-jához kötődő – és az egyedüli magyar szakfolyóiratban képviselt irányzathoz sorolja: „Másküléttől esztendője, hogy a M. T. Akadémia könyvtárának ősnymotatványait oly czélból tanulmányozom, hogy ezeknek bibliographiai leírását elkészítsem. Ösztönzött erre azon irány, melyet Fraknói Vilmos (1843-1927) történéstörténetünk a Magyar Könyvszemle megindítása által a hazai bibliographia terén inaugurált, s mely a könyvészeti ismeretek terjesztésében irodalmunknak már ekkor is jelentékeny szolgálatokat tett.”²⁵

1883-ra a gyűjteményben található 466 művet tartalmazó 493 nyomtatvány teljes és részletes feldolgozása elkészült; összeállítója a katalógust publikálásra kész állapotban nyújtotta be az Irodalomtörténeti Bizottságnak. Mindazonáltal Csapodi Csabának (1910-2004) a Magyar Tudományos Akadémia ősnymotatvány-gyűjteményéről szóló 1967-es dolgozata a könyvtár történetének tükrében megállapítja, hogy a katalógus csupán azokat az ősnymotatványokat tartalmazza, amelyek nem voltak a szakok szerint az állomány törzsrészébe besztva²⁶.

A grémium a mű lektorainak Ábel Jenőt (1858-1889) és Csontos Jánost (1846-1918) jelölte ki, a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának munkatársait, akik 1883. december 7-én kelt jelentésükben néhány apróbb változtatást javasoltak ugyan, de közzétételre méltónak ítélték a munkát, amely „arról tanúskodik, hogy azt szakférfiú készítette, ki az *incunabulumok* irodalmában teljesen otthonos, ismeri a segédforrásokat és a különböző bibliographiai felfogásokat”²⁷. Hangsúlyozták, hogy Magyarországon addig még nem készült valamely nyilvános könyvtár állományában található összes ősnymotatványáról rendszeres jegyzék, „raisonné catalogus”.

Hellebrant a Ludwig Hain (1781-1836) és Wolfgang Georg Panzer (1729-1805) híres ősnymotatvány-katalógusaiban alkalmazott pontos és betűhív adatközlési metódust követő tételeket és a több szempontú visszakeresést biztosítandó kiterjedt mutatórendszert készített. Már maga a kézirat változat öt indexet tartalmazott: szerzői, illetve annak hiányában cím szerinti betűrendes mutatót, a megjelenés helye, a nyomdász neve szerinti, valamint szakrendi mutatót, végezetül pedig a felhasznált irodalom jegyzékét. A tudós lektorok tanácsát megfogadva a publikált változat évrendi (a megjelenés éve szerinti) statisztikai kimutatással, valamint a korábbi possessorok neve szerinti visszakeresési lehetőséggel gazdagodott.

Csontos János és Ábel Jenő indítványozta ezen felül az ősnymotatványokban található bejegyzések korának és a magyar vonatkozású dedikációk közlésének mellőzését, mivel ezek közzétételét az Akadémia külön kiadványban tervezte. Felvetették még, hogy legalább a legfontosabb, legértékesebb című művek címlapjának vagy egy-egy jellegzetes oldalának hasonmását úgyszintén csatolni kellene a tomushoz. A katalógusnak ténylegesen csak előnyére szolgálhatott volna, ha elképzelésük valóra válik, azonban az anyagiak hiányában mindez elmaradt, ezzel Hellebrant akkurátus filológiai apparátusa végül torzó maradt, és ez nem kerülhette el az utókor értékelőinek figyelmét sem: Csapodi Csaba írása figyelmeztetett arra, hogy „Hain óta az ősnymotatványok meghatározásának, összehason-

lításának egyik legfontosabb eszköze az egymástól eltérő rövidítések gondos figyelembevétele²⁸. (Az RMNY tételeihez csatlakozó címlapfotók lehetővé teszik, hogy a speciális karakterek mai átírásban kerüljenek be a könyvészeti leírásba, de a rövidítések feloldásával ott sem lehet találkozni.)

A korszakkal foglalkozók nyelvismeretére számítva és a nemzetközi tudós közösség érdekeit szem előtt tartva mind a bevezető, mind a tételeket kiegészítő annotációk, ismertetések is latin nyelvűek, a lektorok javaslatára sem készült a könyvtár történetét alaposabban bemutató és a katalógus készítése során alkalmazott módszereket vázoló előszó magyar nyelven, így a véglegesen publikált változat nem tartalmaz a címlap adatközlése mellett egyéb magyar szöveget, a *Magyar Könyvszemlé*béli recenzius rá is világít a latin-nyelvűség és az Akadémia alapszabályában meghatározott alapfeladatok – amely „*az Akadémiát a tudományoknak magyar nyelven való művelésére kötelezzik*” – között feszülő ellentétre.²⁹

A művet azonban minden hiányossága mellett is – Sajó Géza (1903-1984) és Soltesz Erzsébet (1921-1997) CIH-béli értékelését elfogadva³⁰ – az első Magyarországon publikált modern, korszerű módszereket alkalmazó és pontos adatközlésű ősnyomtatvány-katalógusnak tekinthetjük. Nem véletlen tehát, hogy a kortársak hamar felfigyeltek a „*derék fiatal bibliographus*”³¹-ra, aki már 1883-ban hozzákezdett következő bibliográfiája előmunkálataihoz, tervbe vette, hogy összeállítja a magyarországi diákok külföldi diszsertációinak könyvészetét. Sajnálatosan a munka végül nem jelent meg. Rendszeresen szerepelt azonban Hellebrant neve a *Magyar Könyvszemlé*ben az *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Bibliográfiájához* című rovat adatközlői között, illetve szakmai körökben ismert³² volt az Akadémia könyvtárára másik megkezdett – családi okok miatt azonban úgyszintén befejezetlen, publikálatlan – gyűjtőmunkája, az 1711-ig megjelent szerzői és tartalmi hungaricumokat, a magyar nyomdák külföldi kiadványait és a magyaroknak dedikált műveket regisztráló jegyzék³³. Így nem véletlen, hogy őbenne Szabó Károly halála után a nagy előd méltó követőjét, valamint a *Régi Magyar Könyvtár* lehetséges sajtó alá rendezőjét és szükség esetén kiegészítőjét látták³⁴.

Szilády Áron (1837-1922) az 1890. október 28-án tartott akadémiai irodalomtörténeti bizottsági ülésen jelentette be, hogy Szabó Károly örökösei beküldték az Akadémiának a III. kötet – a külföldön 1480 és 1711 között megjelent nem magyar nyelvű magyar vonatkozású nyomtatványok könyvészetének – kéziratát. Ugyanekkor kérték fel Hellebrantot, hogy november 20-áig adjon szakvéleményt arra vonatkozóan, hogyan lehetne a hagyatékban található anyagot kiegészíteni és közzétenni³⁵.

Az átadott, részben még nyers anyaggyűjtést – összesen mintegy 3000 cédulát – Hellebrant nem tartotta megfelelően pontosnak és teljesnek sem, így az Irodalomtörténeti Bizottság támogatásával 1891, 1892 és 1893 nyarán, három alkalommal külföldi tanulmányutat tett: Európa mintegy 35 régi, nagy hagyománnyal és értékes állománnyal rendelkező bibliotékájában kutatott addig ismeretlen magyar irodalom után.

Szabó Károly anyaggyűjtését kb. kétezer új tétellel gazdagította, de az RMK II. kötetéhez is talált kiegészítéseket, ennek közel felére határon túli gyűjteményekben bukkant rá:

	1891 Drezda, Berlin, Lipcse, Halle, Jena, Weimar, Köln, Heidelberg, Nürnberg, Regensburg, München, Bécs ³⁶	1892 Krakkó, Boroszló, Lipcse, Wolfenbüttel, Darmstadt, Frankfurt Erlangen, Augsburg, München, Bécs, Utrecht, Leiden, Hága, Hamburg ³⁷	1893 Prága, Regensburg, Stuttgart, Thübingen, Sankt Gallen, Zürich, Basel, Mainz, Köln, Hanno- ver, Göttingen, Gotha, Erfurt, Jena, Halle, Lipcse, Drezda, Görlitz, Boroszló, Lemberg ³⁸	Össze- sen
1500-ig	6	9	2	17
1501-1600	54	50	30	134
1601-1700	311	132	187	630
1711-ig	71	37	69	177
Összesen	442	228	288	958

A leírások formái szabályaiban, az adatközlés mélységében, valamint a könyvészet elrendezésében következetesen és tudatosan követte a nagy előd elképzeléseit és módszereit „*részint az előző kötetekhez illő egyöntetűség szempontjából, részint Szabó Károly iránti kegyelemből*”³⁹, így nem folytatta a saját korábbi katalógusából ismert szélesebb körű és részletesebb információszolgáltatását. A kötet recenziója szerint Hellebrant „*Szabó Károly nagy vállalatának méltó örököse igen nagy szolgálatot tett az irodalom művelőinek, amennyiben nemcsak számtalan tudós munkáját könnyítette meg végtelenül, hanem rendkívül sok, ezután megoldandó és kifürkészendő kérdésnek és tételnek magvát helyezte el könyvében, amelyért a tudományos világ legnagyobb elismerésére tarthat számot.*”⁴⁰

Könyvészeti munkássága a fentiekén túl egyéb területekre is kiterjedt. A Dézsi Lajos (1868-1932) hagyatékában fellelhető egyik cédula arról tudósít, hogy Apponyi Sándor (1844-1925) Hungarica katalógusát eredetileg francia nyelven kezdte írni Emil Picot (1844-1918) francia bibliográfus közreműködésével, később tért át a német szolgáltatási nyelvre, de a munkát „*egyidejűleg magyarra is fordítottatta Hellebrant Árpáddal*”.⁴¹

Az Akadémia speciális állományegységeit reprezentáló másik összeállítása a *Folyóiratok és időszakos kiadványok az MTA könyvtárában*⁴² című korpusz 1906-ban, a *Diplomatariomok és monumenták a M. Tud. Akadémia könyvtárában* című jegyzék pedig 1909-ben került az érdeklődők kezébe.⁴³

Hellebrant Árpád a retrospektív könyvészetek összeállítása mellett kurrens szakbibliográfiák közzétételével úgyszintén segítette a tudományos kutatást, ugyanis felismerte, hogy a különféle szakfolyóiratokban vagy gyűjteményes kötetekben található közlemények részletes analitikus feltárás nélkül holt anyaggá válnak mind a kortárs kutatók, mind az utókor számára. Neki köszönhetik a korabeli tudósok, de a hálás utókor is az *Egyete-*

mes *Philologiai Közönyben* (1879-1919), az *Irodalomtörténeti Közleményekben* (1893-1924), az *Ethnográfia*ban (1898-1924), a *Magyar Pedagógiában* (1905-1922), a *Magyar Nyelvben* (1908-1917) és a *Századok* mellékleteként (1912-1917) napvilágot látott kollekciókat. Trócsányi Zoltán, 1908 és 1913 között közeli kolléga⁴⁴ így emlékezik vissza *Bibliográfiák összeállítása és a könyvtárak*⁴⁵ című írásában mestere munkamódszerére: a köteles példányok érkeztetése és feldolgozása során külön tételeket készített a valamely bibliográfia gyűjtőkörébe tartozó publikációkról; a dokumentumok pontos ellenőrzése és kollacionálása (a teljesség és a terjedelem megállapítása) során tehát a magyar szakirodalom regisztrálása külön anyaggyűjtés, többletmunka nélkül naprakész és teljes lehetett. Ennek előfeltétele azonban a köteles példányok beérkezése – Hellebrant ezért több levelében kérte az Akadémiától a könyvtár és a bibliográfus munkájának ezirányú támogatását⁴⁶. De az anyaggyűjtés, a forráskutatás során a hazai és külföldi antikvár katalógusokat is áttanulmányozta, így legendás irodalomismeretre tett szert; kollégái úgy tartották számon, hogy „*Tudományos könyvtáraink tisztviselői között [a XX.] század első évtizedeiben ő volt a legelső könyvszakértő, aki értett úgy a könyvpiacra, mint bármely antikvárius.*”, aki „*pillanatok alatt egész repertóriumot diktaált le egy-egy kérdés iránt érdeklődő tudosnak, kutatónak.*”⁴⁷

A könyvtáros-bibliográfus tehát éppen a könyvtárhoz, könyvészeti tevékenységéhez kötődően, abból következően bukkant rá jelentős művelődéstörténeti kincsekre, amelyekről tudományos publikációk sorában tudósított; számos alkalommal elsőként ismertette meg a fellelt kiadványokat, műveket a szakmai körökkel. (Egyszerűen leheto erre bizonyíték akár az RMK és az RMNY elektronikus változataiban való kereséssel.) Nem célja ennek az írásnak és nincs is tér egy teljes Hellebrant-bibliográfia közlésére, álljon itt csak néhány érdekes adalék a bibliográfiák, a könyvtárrendezés ez irányú hozadékaiból. Hellebrant XIX. századi tudományos eredményei mind a mai napig a hazai könyvtörténet jeles momentumai, megállapításai azóta sem szorultak korrekcióra.

1892-es utazása egyik állomásán, a hamburgi városi könyvtárban talált rá az első magyar szerzőtől nyomtatásban közzétett matematikai könyvre, Magyarországi György mester, más névformával Gregorius de Hungaria, XIV. századi ferences szerzetes 1499-ben Deventerben megjelent latin nyelvű aritmetikai munkájára⁴⁸. Neki köszönhető, hogy Szily Kálmán 1893-ban az *Akadémiai Értesítőben*⁴⁹ publikált ismertetést a tomusról, teljes szövegkiadását pedig Heller Ágost bocsátotta közre 1894-ben⁵⁰.

Ugyanabban az esztendőben a wolfenbütteli hercegi bibliotékában került kezébe a Hoffhalter Rafael által 1566-ban Váradon nyomtatott *A keresztényi gyülekezetben való isteni dicsőretek* című énekeskönyv, amelynek adatait a *Magyar Könyvszemle* 1892/1893-as évfolyama *Magyar könyvesház* rovatában⁵¹ tette közzé. Hellebrant Árpád a tomusról teljes kéziratot másolatot készített, amelyet az Akadémiai Könyvtárban helyezett el.⁵²

Úgyszintén 1892-es bűvárlatai során a boroszlói városi könyvtárban fedezte fel a később Szilády Áron által Szegedi Gergely (1511-?) énekeskönyveként azonosított, 1569-es debreceni kiadvány egyetlen és teljes példányát.⁵³

Az első hazai időszaki kiadványnak, a *Mercurius Hungaricus*nak, a második számától *Mercurius Veridicus ex Hungaria* című orgánumnak Szabó Károly még csak három számát ismerte⁵⁴. Az első közlemény a lapról még 1859-ben jelent meg Szalay László (1813-1864) tollából⁵⁵, Hellebrant Árpád 1895-ben a *Történelmi Tárb*an elsőként tudósított a kiadvány 1710-es januári, februári és márciusi kiadásairól, valamint közli a számok teljes szövegét a

Kiskartali Podmaniczky-Degenfeld-könyvtár (ma: Országos Evangélikus Könyvtár) példányai alapján.⁵⁶

1896-ban jelent meg Beöthy Zsolt (1848-1922), illetve Badics Ferenc (1854-1939) szerkesztésében a kétkötetes összefoglaló munka, *A magyar irodalom története*⁵⁷, amelyben *A könyvnyomtatás kezdete Magyarországon* című fejezet megírására az editor a téma ekkorra már jócskán bizonyított szakértőjeként Hellebrantot kérte fel.

Hellebrant Árpád zenei és könyves-könyvészeti vonatkozásban is testhezálló feladatot kapott, amikor 1906-ban az MTA őt kérte fel Kálmán Farkas (1838-1906) hagyatékban maradt könyvtárának átnézésére⁵⁸, amelynek során 25 zenei vonatkozású kötet került az intézmény könyvtárába. Kálmán Farkas későbbi gyomai református lelkész 1852 őszén került Pápára, ahol az ifjúsági zenekar vezetője és ifjúsági könyvtárnok volt. Tudományos közleményeiben leginkább a protestáns énekeskönyvekkel, egyházi zenével foglalkozott; Szinnyei József (1830-1913) biobibliográfiája több egyházzenei művét, illetve könyvészetét jegyzi: *Éneklőkar, avagy azoknak a tudósoknak és sz. poétáknak életrajza, kik által magyarországi reformátusok most használatban lévő 'énekes könyve'-ben foglalt énekek szerzettek; Új magyar Athenas. Újabbkori magyar protestáns egyházi írók életrajz-gyűjteménye; Adalékok a 16. és 17. század irodalomtörténetéhez, az 1711-ig magyarul megjelent összes énekgyűjtemények ismertetése.*⁵⁹

1918-ban a híres szabadkai bibliofil könyvgyűjtő, író, újságíró, irodalomszervező, Milkó Izidor (1855-1932) könyvtárának felbecsülésével bízták meg, mint „Magyarországnak legelső könyvszakértőjét”⁶⁰. Milkó bibliofil hajlamait nem csupán saját életében tartotta fontosnak, hanem a közösség számára is: 1886-ban mozzalmat indított a Délvidéken a magyar könyvek terjesztésére és népkönyvtárak szervezésére; írásai a kor jelentős lapjai, kulturális és irodalmi periodikumai mellett a könyves folyóiratokban szintén olvashatók voltak: 1879-ben a *Corvinában* *A magyar könyvek terjesztése, az Egyetértésben* pedig *A könyvek és a közönség* címmel publikált⁶¹. Magántékája nem volt ismeretlen kortársai körében sem: Kosztolányi Dezső (1885-1936) a *Nyugat* 1925-ös évfolyamában állított emléket a jeles gyűjtőnek és gyűjteményének⁶².

A tudós könyvbarát még 1906-ban ajánlotta fel jelképes összegért kollekciónak megvételre szülővárosának, azután azonban, hogy a városatyák nem egyhangúlag támogatták az indítványt, visszavonta vételi ajánlatát, így a téka csak jóval később, 1926-ban került közgyűjteménybe. 1917-ben Milkó még Móra Ferencsel (1879-1934) tárgyalt, hogy könyvei a Somogyi Könyvtárba kerüljenek, végül az ottani nehézségek miatt újra Szabadka mellett döntött. Ekkor invitálta Bíró Károly polgármester Hellebrantot szakértőnek az ügyben, aki nagy elismeréssel nyilatkozott a könyvtárról, kiemelve a gyűjtő elkötelezettségét, hozzáértését és a magántéka tudományos, művelődéstörténeti értékeit.⁶³

Hellebrant Árpád munkássága egy több szempontból – történelmileg, tudományos módszereiben és célkitűzéseiben – is átalakuló korszakhoz kötődik, személye a modernizálódó hazai könyvtárügy és könyvtártudomány egyik jelentős és mindmáig példaértékű alakja, „a magyar bibliográfiai tudomány egyik legelső és legbuzgóbb munkása”⁶⁴. Lukinich Imre (1880-1950) rövidke nekrológiájában szemére veti a szakmának, hogy a „*bibliográfiai munkásság iránt nálunk sobasem volt különösebb érzék, s azt, hogy egyesek munkaerejüket ennek a tudományszaknak szentelték, inkább egyéni kedvtelésnek, mint tudományos szükségletnek voltunk hajlandók tekinteni.*”⁶⁵, pedig a tudományos irodalom fellendülése szükségszerűen magával

hozza a bibliográfiák szükségességét. Mennyire igaza volt Lukinich figyelmeztetésének kilencven esztendővel ezelőtt, és mennyire megszívelendőek szavai számunkra, a XXI. század könyvtárosai számára. Mindannyian példát vehetünk Hellebrant Árpád elkötelezett, kitartó és a szakma, a magyar tudományosság és a haza üdvét szolgáló munkájáról.

JEGYZETEK

1. Encyclopedia of library and information science. Vol. 11. New York, Dekker, 1974. p. 115.
2. Hellebrant életének bővebb áttekintését lásd: Pogányné Rózsa Gabriella: Hivatása bibliográfus. Hellebrant Árpád (1855-1925) munkássága. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros. 2006. 1. sz. p. 43-50.
3. Régi Magyar Könyvtár. III. kötet. Ism.: F. I. = Magyar Könyvszemle, 1896. p. 387.
4. Fráter Jánosné: A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárosai : 1831-1949. Bp., MTA Könyvtára, 1987. p. 100.
5. Fráter Jánosné: A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárosai : 1831-1949. Bp., MTA Könyvtára, 1987. p. 102.
6. Az MTA levele Korányi Frigyes pénzügyminiszternek. Budapest, 1924. május 7. p. 1. Akadémiai Könyvtár Kézirattára, RAL, 1056/1924.
7. Badics Ferenc levele Hellebrant Árpádhoz. Székesfehérvár, 1878. július 23. Akadémiai Könyvtár Kézirattára, Ms 4744/134.
8. Akadémiai Könyvtár Kézirattár, RAL 566/1915. p. 1.
9. Gulyás Pál: Hellebrant Árpád kitüntetése. = Magyar Könyvszemle, 1917. p. 122., illetve Uő: Magyar írók élete és munkái. 13. köt. Bp., Argumentum – MTA Könyvtára, 1993. col. 234.
10. Papp Ferenc: Gyulai Pál. 2. köt. Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1941. p. 289-294., 331-336. 567-568.
11. Trócsányi Zoltán : A katalógus-olvasás. = Magyar Könyvszemle, 1944. p. 63.
12. Hellebrant Árpáddal kapcsolatos iratok. Forrás megjelölése nélküli újságkivágot. Akadémiai Könyvtár Kézirattára, Ms 5235/130.
13. Jelentés a M. Tud. Akadémia 1915. évi munkásságáról. = Akadémiai Értesítő, 1916. p. 307.
14. A Szent István Akadémia szervezésének előzményei. = A Szent István Akadémia Értesítője, 1916. p. 65.
15. Magyar Minerva. 6. Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1932. p. 284-285.
16. Kriza János levelei Toldy Ferenchez. A M. Tud. Akadémia kézirattárában lévő eredetiből közli Hellebrant Árpád. Budapest, MTA, 1912; de Hellebrant számos alkalommal közölt szemelvényeket Toldy Ferenc, Gyulai Pál, Garay János és további akadémiai tagok levelezéséből is A Magyar Tudományos Akadémia Értesítőiben.
17. Magyar könyvárjegyzék a 18. századból. = Magyar Könyvszemle, 1917. p. 99-102.
18. Vö. Első akadémiai ülés: 1885. jan. 5. In: A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője, 1885. p. 4.
19. Vö. A Gorove-jutalom. In: Akadémiai Értesítő, 1890. p. 534.
20. Idézi: Jochum, Uwe: Kleine Bibliotheksgeschichte. 3. verb., erw. Ausg. Stuttgart, Reclam, 2007. p. 109.
21. Vö. Az Igazgató-Tanács harmadik ülése: 1917. nov. 5. In: Akadémiai Értesítő, 1917. p. 609.
22. Bp., MTA Irodalomtörténeti Bizottsága, 1886.
23. Hellebrant Árpád. = Magyar Könyvszemle, 1879. p. 274.
24. Hellebrant Árpád: Magyarországi vonatkozású ősnymtatványok (incunabula) a M. T. Akadémia könyvtárában. = Magyar Könyvszemle, 1880. p. 27-36. ;164-169.; 255-262.; 305-328.
25. Hellebrant Árpád: Magyarországi vonatkozású ősnymtatványok (incunabula) a M. T. Akadémia könyvtárában. Magyar Könyvszemle, 1880. p. 27.

26. Csapodi Csaba : A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának ősnymotatvány-gyűjteménye. Bp., MTA Könyvtára, 1967. p. 11-13.
27. A M. T. Akadémia könyvtárának ősnymotatványai. = Magyar Könyvszemle, 1888. p. 269. A cikk (p. 269-278.) közli a lektori jelentést, annak kéziratos változata megtalálható az OSZK Kézirattárában: Ábel Jenő és Csontos János bírálata..., An. lit. 992. Az idézet forrása: p. 3.
28. Csapodi Csaba: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának ősnymotatvány-gyűjteménye. Bp., MTA Könyvtára, 1967. p. 10.
29. A M. T. Akadémia könyvtárának ősnymotatványai. = Magyar Könyvszemle, 1888. p. 273.
30. Sajó Géza – Soltész Erzsébet: Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur. 1. Bp., Akadémiai K., 1970. p. II.
31. Hellebrant Árpád. = Magyar Könyvszemle, 1883. p. 367.
32. Hellebrant Árpád levele Szilády Áronnak. Budapest, 1889. február 26. Akadémiai Könyvtár Kézirattára, Ms 4434/180.
33. Hellebrant Árpád: Magyar szerzőktől, illetve magyar vonatkozású, külföldön, nem magyar nyelven megjelent nyomtatványok 1711 előtti időkből [kézirat]. 152 fol. MTA Központi Könyvtár Kézirattára. Könyvészet 2 r 41.; illetve Hellebrant Árpád levele Szilády Áronnak. Bdp. 889. II/26. p. 1-2. MTA Központi Könyvtár Kézirattára. Ms 4434/180.
34. Hellebrant Árpád. = Magyar Könyvszemle, 1883. p. 367.
35. Az Irodalom-történeti bizottság. In: Akadémiai Értesítő, 1890. p. 670.
36. Jelentés a Régi Magyar Könyvtár III. kötetének előmunkálatairól. In: Akadémiai Értesítő, 1892. p. 175.
37. Hellebrant Árpád úr utazási jelentése. [Elhangzott az Igazgató Tanács ülésén, 1893. február 26-án]. In: Akadémiai Értesítő, 1893. p. 583-585.
38. Hellebrant Árpád: Jelentés a Régi Magyar Könyvtár III. kötetéről. In: Akadémiai Értesítő, 1893. p. 693-694.
39. Szabó Károly – Hellebrant Árpád: Régi Magyar Könyvtár. 3. kötet. 1. rész. Bp., M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1896. p. VII.
40. F. I.: Régi Magyar Könyvtár. III. kötet. = Magyar Könyvszemle, 1896. p. 387.
41. OSZK Kézirattára, Fond 135/5. Dézsi Lajos hagyatéka
42. Bp., Hornyánszky, 1906.
43. Bp., Hornyánszky, 1909.
44. Fráter Jánosné: A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárosai : 1831-1949. Bp., MTA Könyvtára, 1987. p. 148-149.
45. Trócsányi Zoltán: Bibliográfiák összeállítása és a könyvtárak. = Magyar Könyvszemle, 1940. p. 213-214.
46. Hellebrant Árpád: Jelentés a M. Tud. Akadémia könyvtárának állapotáról, gyarapodásáról és használatáról 1877-ben. = Magyar Könyvszemle, 1877. p. 404., illetve Hellebrant Árpád levele Szilády Áronnak. Budapest, 1898. június 18. Akadémiai Könyvtár Kézirattára, Ms 4434/202
47. Trócsányi Zoltán: A katalógus-olvasás. = Magyar Könyvszemle, 1944. p. 62-63.
48. Vö. Gazda István: A tudománytörténetész id. Szily Kálmán. = Fizikai Szemle, 2012. 7/8. sz. p. 221.
49. Szily Kálmán: Magyarországi György mester aritmetikája 1499-ből. In: Akadémiai Értesítő, 1893. p. 621-625.
50. Georgius de Hungaria aritmetikája 1499-ből. Szily Kálmán és Heller Ágost r. tagok rávonatköző jelentéseivel. Bp., Akadémia, 1894.
51. Vö. Magyar Könyvesház. = Magyar Könyvszemle, 1892/1893. p. 219.
52. Vö. Sztripszky Hiador: Adalékok Szabó Károly „Régi Magyar Könyvtár“ című munkájának I–II. kötetéhez. Pótlások és igazítások. Bp., Fritz, 1912. p. 8.
53. Vö. Magyar Könyvesház. = Magyar Könyvszemle, 1892/1893. p. 219-220.; vö. Régi magyarországi nyomtatványok. 1. kötet, 1473-1600. Bp., Akadémiai K., 1971. p. 286-288.

54. Vö: Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár. 2. kötet, Az 1473-1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Bp., M. Tud. Akadémia, 1885. 2228-as tétel.
55. Vö. Szalay László: Magyarország története. VI. kötet. Pest, 1859. p. 245-246.
56. Vö. Hellebrant Árpád: Adalék a Rákóczi-kor irodalmához. = Történelmi Tár, 1895. 619-629. p.
57. Az irodalomtörténet első kiadásban még Beöthy Zsolt szerkesztésében jelent meg Budapesten az Athenaeum kiadásában 1896-ban, majd ugyanott 1899-1900-ban, harmadik edíciója pedig 1906-1907-ben látott napvilágot.
58. Vö. Huszonkilencedik akadémiai ülés : nyolczadik összes ülés : 1906. november 26-án. In: Akadémiai Értesítő, 1906. p. 703.
59. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 5. kötet. Bp., Hornyánszky, 1897. col. 860-862.; Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. 16. kötet. Bp., Argumentum – MTA Könyvtára, 1995. col. 110.
60. Vö. Az idézet A Milkó-könyvtár szakértői vizsgálata című, nem megállapítható forrású újságválogatban olvasható. MTA Központi Könyvtár Kézirattár Ms 5235/128.
61. Vö. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 8. kötet. Bp., Hornyánszky, 1902. col. 1409-1411.
62. Vö: Kosztolányi Dezső: Milkó Izidor. = Nyugat, 1925. p. 349-350.
63. Részletesebben vö: Kunkin Zsuzsanna: Milkó Izidor és könyvtára. = Csongrád Megyei Könyvtáros, 1999. p. 11-16.
64. Hellebrant Árpád. = Magyar Könyvszemle, 1925. p. 201.
65. Lukinich Imre: Hellebrandt [sic] Árpád (1855-1925). = Magyar Bibliofil Szemle, 1925. p. 260.

Pogányné Rózsa Gabriella

MAGYAR ÖRÖKSÉG-DÍJ

2015. december 19-én Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia székházának dísztermében adták át az idei Magyar Örökség-díjakat.

A kitüntetettek között volt a szegedi

SOMOGYI KÁROLY VÁROSI ÉS MEGYEI KÖNYVTÁR.

A díjat Palánkainé Sebők Zsuzsanna igazgató vette át. Poprády Géza könyvtáros, az OSZK ny. főigazgatója, a bíráló bizottság tagja szerint a Somogyi Károly kanonok által 1881-ben alapított könyvtár méltó arra, hogy bekerüljön „Magyarország Láthatatlan Szellemi Múzeumába.”

Szívből gratulálunk a könyvtár munkatársai közösségének!